

PULA IMVULA

GROWING FOOD • PEOPLE • PROSPERITY

Tlhopho ya mefuta

ya peo e e itekang ke tiro e e bokete

KA SETLHA SE SENGWE LE SE SENGWE MOLEMIRUI O TSHWANETSE GO SWETSA GORE GO TLAJWALWA MOFUTA WA PEO OFE KA SETLHA SE SE LATELANG. TLHOPHO E E RULAGANTSWENG KA TSHWANNO E KA NEELA KGAKOLOLO GO FOKOTSA DIPHATSHA LE GO KGONA GO RULAGANYA NTLHA E E BOTLHOKWA MO LENANEONG LA GO UMA LA MOUMI.

Balemi ba tlhaka ka dinako tsotlhe ba mo mathateng a go swetsa pele ga nako mme go ka tlhotlheletsa tswelelopele ya bona gagolo. Tshwetso e nngwe ya ditshwetso tse di thata tse ke tlhopho ya mofuta wa peo ya dihaiberete o o tlaa jwalwang.

Pietman Botha, Mokwadi wa Pula Imvula. Romela emeile go pietmanbotha@gmail.com

Mefuta ya peo e farologana ka dintlha tse di farologaneng go ya le popego ya tsona. Mofuta mongwe le mongwe o na le kgono ya go kgona go mela le go naya bokana bo bo rileng ba tlhaka mme gape le go naya bokana ba tlhaka ka tlwaelo le pelo e e lekaneng. Mefutafuta ya peo e e ka dirisiwang e naya kgono ya go tlhopho, mme go ka dirisiwa ka tshgwanano.

MAFOKO A GA...

Derek Mathews

NWAGA WA 2020 E NE E LE NGWAGA O O THATA TOTA GO YA LE DINTLHA TSOTLHE MME RE ITUMETSE GO BONA MAFELELO A ONA. GA RE A TSHWANNA GO FENGWA KE MATHATA MME BOGOLO RE TSHWANETSE GO TSAYA DINTLHA TSE RE DI ITHUTILENG, RA ITHUTA MABAPI LE TSONA EBILE RA AGELELA BOKAMOSO BO BO BOTOKA KA NTLHA YA MATHATA A.

Le mo Grain SA re bone mathata tota ka ngwaga o o fertileng, mme mai-kaelelo a rona a go direla balemirui ga a a fetoga. Ntlha e e ka fetogang jaaka nako e ntse e tswelela ke jaaka re direla balemirui. Re tshegetswa ke dineo go kgona go tlabolola mme bothokwa ba bane le dineo tse di leng teng di thola di fetoga ka dinako tsotlhe. Se se sa fetogeng, ke boikanyo go maemo a bodiredi a a kwa godimo a Grain SA go balemirui ba ba simololang ba rona. Re ka se kgone go tshegetsa kgotsa go tlotlheletsa porejeke ka gore dineo tsa madi di teng mme di amogelwa morago ga nako – mme go jwalwa ga dijwalwa go raya go fosa thobo e e lekaneng. Ka ke le molemirui ke thaloganya sentle gore go bothokwa jang go jwala dijwalwa mo masimong mme go fosa ka nako tsotlhe ka gore re morago ga nako ebile go jwala dijwalwa ga go re thuse go tswelapele, mme re simolola dirisa mekgwa ya bolemirui e e sa siamang. Go bothokwa go rona, re le balemirui, go kgona gore lefatshe la Aforikaborwa le nne le dijo ka go lekana.

Mo Grains SA re sa sokola thata go bona dineo tsa madi go tswa go mmuso go balemirui ba rona ka nako e e tshwanetseng go kgona go jwala dijwalwa ka nako e e rileng. Ga ke kgone go thaloganya gore go reng go le thata jalo gore ba thaloganyane gore go tlhokiwa eng go kgona go dirisa bolemirui ka tshwanno. Fa gongwe ke nako ya gore rona re le balemirui re simolole go gatelela gore badiredi ba mmuso ba utlwelele dikopo tsa rona.

Phuthego ya Grain SA e tlaa tlhlongwa ka beke ya ntlha ya kgwedi ya Mopitlwe mme ke teng foo lentswe la lona le utlwagale, mme jalo nagana gore ke bomang lona le tlaa batlang gore ba nne baemedi ba lona. Phuthego gape ke nako le lefelo go tswelapele bothokwa le menahuna ya lona go beiwa mo lenaneo la Grain SA la ngwaga o moswa. Ke nako ya rona ya go utlwelele. Baemedi ba phuthego ke balaodi ba ba kwa godimo ba thulaganyo. Balaodi ba tsaya ditshupetso tsa bona teng ebile ba tshwanetse go araba dipotso tsa Phuthego ka go tswelapele dintlha tse tirego tse di tlhomilweng ke phuthego. Jalo ke nako ya lona, e dirise ka tshwanno. ■

Tlhopho ya mefuta...

Dintlha tse di latelang ke ditshupetso tsa fa go logwa maano go rulaganya leano la go jwala:

- Se fetole mofuta o o supileng gore o a kgona ka go dirisa mofuta o montshwa o o sa itseweng mo setlheng se le sengwe. Diphatsa di dintsi go feta.
- Go kgona go fetola mefuta e e dirisiwang go naya kgaoganyo ya diphatsa tse di ka bonwang. Dirisa mefuta e e farologaneng, e e farologaneng ka nako ya go mela le dipopego tse dingwe. Ka nako ya komelelo gare ga selemo mofuta o o tshwarang dithunya nako e telele o ka kgona go tswelapele tulafatso ya modula.
- Mefuta e e tlhophiwa e tshwanetse go supa gore e setse e kgonne go naya bokana ba thobo bo bo rileng mme ebile e kgona go dirisa maemo a bosa a a sa siamang go naya bokana ba kumo e e lekaneng. Mefuta e e nang kgono mo maemong a a farologaneng gagolo e ka dirisiwa fa go le jalo mo polaseng ya gago.
- Ka gore go tliswa mefuta e mentshwa ka ngwaga le ngwaga, tlhopho ya mefuta ya peo e tshwanetse go fetolwa ka ngwaga le ngwaga.
- Gakologelwa gore kgono ya mmu le kgono ya bolaodi ya molemirui ke dintlha tse di tshwanetseng go lemogwa ka dinako tsotlhe fa go tlhophiwa mefuta ya peo.

LENANEO LA MEFUTA YA PEO

Go na le dintlha tse di leng bothokwa go elwa tlhoko fa go tlhophiwa mefuta ya peo e e tshwanetseng masimo a gago jaaka kgono ya go naya kumo e e lekaneng le go kgona diphatsa tse di rileng. Dintlha tse di tshegetswa ke kgono ya mefuta e e dirisiwang go dirisa metsi a a leng teng le go kgona go fenyha malwetse a a ka thaselang dimela. Ka jalo go bothokwa go tsena matsatsi a bolemirui go ya go bona le go sekaseka kgono ya mefutafuta ya peo e e leng teng. Barekisi botlhe ba peo jaaka Pannar, ba rulaganya matsatsi a bolemirui go supa balemirui mefutafuta ya peo e ba nang yona.

Go bothokwa go sekaseka mefutafuta go ya le maemo a a rileng, e le sekao:

- Kgono ya go naya kumo ka go lekana
- Kgono ya go naya bokana ba kumo ka tlwaelo
- Kgono ya go naya pelo e e lekaneng
- Nako ya go mela e e tshwanetseng
- Kgono ya go tlhoga le go mela ka maatla
- Kgono ya go fenyha malwetse, ditsenekegi le mefero
- Kgono ya go emaema

ARC-Grain Crops Institute (ARC-GCI) mabapi le bokgwebo ba bolemirui le barekisi ba peo ba lekile go kgotsofatsa dikopo tsa badirisi ba peo le go tlhotlhafatsa mefuta e e farologaneng. Boikarabelo ke ba badirisi ba peo go leka mefuta e mentshwa kgotsa e e sa itseweng ka go e dirisa ka bontsi. ARC-GCI e gatisa data ya diteko ka ngwaga le ngwaga. Kitso e gape e teng mo lefeloletloa la Grain SA, www.grainsa.co.za.

Thuso e e siameng go tshegetswa go rulagangwa ga leano la tiriso ya mefuta ke bogongwe ba kgono go naya kumo ka bokana bo bo rileng, mo go tsewang mo kitsong e e fiwang ke sesupetso sa phetsogo sa mofuta. Tlhotlha ya kgono ya bokana ba kumo e e ka bonwang e supa tlhotlha ya boikanyo ya mofuta o o rileng mme ke kumo ya bokana bo bo tlase ba mofuta oo, mo go ka bonwang mo ditlheng tse robongwe mo go tse lesome. Go balabala kgono ya tlhotlha ya bokana ba kumo e e ka bonwang (thobo) mme mokgwa wa go uma, bogare ba bokana ba kumo e e ka bonwang le tlhomamo le tsona di tshwanetse go lebelewa.

Mo mananeo a bogongwe a ARC-GCI go fiwa kitso e e latelang: La ntlha, go supiwa bogongwe ba bokana ba tlhotlha ya kumo e e ka bonwang ka maemo a a farologaneng a kgono e e farologaneng.

La bobedi, go fiwa bogare ba bokana ba kumo e e ka bonwang ya mofuta mo ditekong tse di dirisitsweng. Morago ga moo go fiwa bogongwe ba bokana ba tlhotlwa ya kumo e e ka bonwang ka go tlhalosa mola o o yang tlase. Fa go ya tlase go feta 1.0, go supa mofuta o o kgonang ka go oketsega; tlase ga 1.0 go supa mofuta o o kgonang ka go fokotsega, mme tlhotlwa gaufi kgotsa mo go 1.0 e supa mofuta o o kgonang ka bophara.

La bofelo, tlhomamo ya go kgona go uma e supiwa ke maemo a ditlhotlwa tsa D^2 . Ka ditlhotlwa tsa D^2 tse di yang go letshotša, mofuta o ka itlhoma o tlhomame ebile o supa ponelopele ya nnete go ya le kgono ya go naya bokana ba kumo bo bo rileng, mme fa ditlhotlwa tsa D^2 di oketsega, pharologano ya bokana ba kumo e e ka bonwang mo ditlheng tse di latelanang e ka oketsega.

Tirego e e tshwanetseng go dirisiwa fa go supiwa mefuta ya peo e e ka dirisiwang ke jaaka go latela ka bokhutswane:

- Tlhomamisa gore go tlhophiwe mofuta wa kgono ya go naya kumo e kana kang. Tlhopho e e tshwanetse go dirwa ke moumi. Dintlha jaaka kgono ya mmu le bogare ba bokana ba pula e e nang ka setlha di tshwanetse go dirisiwa.
- Kgato e e latelang ke go lebelela lenaneo la bogongwe ba kgono mo bokgono bo bo ka bonwang bo bo supiwang.
- Tlhopha mofuta mo bokana ba kumo e e ka bonwang mo go mefuta eo e e supang tlhotlwa ya bogongwe go naya kumo e e kwa godimo. Mefuta e e supang tlhotlwa ya kgono e e kwa godimo e tshwanetse go go naya lekgetlo le le siamemg go bona bokana ba kumo e e lekaneng. Tirego e e tshwanang e ka dirisiwa ka bogongwe ba go naya kumo e kana kang ka fa le ka fa ga dikgaolo tsa bokgono ba go uma kumo e kana kang go nnetefatsa tshupetso ya gore go tlhophiwe mofuta ofe.

GO KOPANTSHA MEFUTA

Go kopantsha mefuta go tshwanetse go dirwa go ya le kgono ya kgaolo ya naga mo go ungwang le mekgwa ya go dirisa mmu ka tshwanno e e dirisiwang mo kgaolong eo. Go bothokwa go tlhopha mofuta o o tshwanetseng maemo a tlelaemete a mo kgaolong ya naga e o leng mo go yona. Lebelela dikgaolo tsa bollo, bokana ba pula le go uma tse di tshwanetseng tlhotlwa ya bokgono ba go uma jaaka di supiwa.

Tlhopha mofuta o o nang kgono ya go fenyang malwetse le ditsenekegi tsa mo kgaolong ya naga e o dirisang bolemirui. Ga go tlhomamisi go

jwala mofuta wa sejwalwa mme bolwetse ba marothodisetlha mo matlhareng bo bolaya dimela tsotlhe ka gore mofuta o wena o tlhophileng ga o kgone go fenay bolwetse ba marothodisetlha mo matlhareng.

Mokgwa wa go dirisa bolemirui o o dirisiwang le ona o tlaa tlosa kgono ya go dirisa mefuta e mengwe. Fa o batla go dirisa sebolayamefero sa roundup o tshwanetse go netefatsa gore o jwale mofuta o o kgonang go fenya tiriso ya Roundup. Fa go sa nne jalo mmidi o o o jwalang o tlaa bolaiwa ke Roundup mme wa sala o se na sepe mo masimong.

Ka nako ya thobo mmidi o tshwanetse go kgona go oma ka bonako. Fa nako e e tseiwang ke mmidi go oma e lelefala, wena o tlaa tshwana go ema pele o ka simolola go roba mme go tlaa tsaya nako e telele go fetsa go roba. Gape lebelela le kgono ya go ikemisa ya mofuta o o dirisang. Fa ntlha e e siame, tatlhego ya tlhaka e tlaa fokotsega ka nako ya thobo.

Nako ya go mela le yona ke ntlha e e bothokwa. Serame se tlaa tlisa tatlhego ya tlhaka. Netefatsa gore nako ya go mela e tlaa tshwana nako ya gago ya go jwala mme gape le nako e go solofelwang gore serame sa ntlha se ka nna teng.

Go tlhopha mofuta ke tiro e thata. Se tshabe go kopa thuso. Ikopantshe le barekisi ba peo mo kgaolong e o nnang mo go yona mme ka go dirisa kitso ya bone tlhopha mofuta o wena o tshwanetseng go o jwala. Gape buisana le bone mabapi le mokgwa o o tshwanetseng go dirisiwa fa o jwala mefuta e e rileng. Mefuta e mengwe e thata go simolola go tlhoga mme ka go dirisa mokgwa o o e tshwanetseng bokana ba kumo bo bo bonwang bo gaisa bokana ba mefuta e mengwe e e tlhohang ka bonako.

Bokana ba poelo e e bonwang ke ntlha e e remelelwang ke balemirui botlhe. Tshwantsha mekgwa e e farologaneng ya go dirisa bolemirui mme tlhopha mofuta wa peo go ntsifatsa poelo ya gago ka go lekana. Fela, gakologelwa gore ka tsotlhe tse re di neileng, nako ya tiriso le yona e bothokwa thata go go kgonisa go bona kumo ka go lekana. Jwala ka nako e e tshwanetseng mofuta wa peo e o e dirisang mme o tlaa bona kumo ka go lekana.

Ka gore bokana ba peo bo bo leng teng bo bofilwe go bothokwa gore o rulaganya tlhopho ya peo ya gago mme o romele peo ka bonako jaaka o ka kgona. Barekisi ba peo ba ka go beela peo go fithelela o tlhoka go e jwala. ■

GO BOTLHOKWA GO KWALA BOKANA BA NAKO E GO DIRWANG

BA BANTSI BA TSAYA GO KWALA GA NAKO E GO DIRWANG GO NNA SENGWE SE SE KA TLOGELWANG KA GORE GO OKETSA GO BEGA GA DI TIRAGALO TSA MO POLASENG – KE GO SENYA NAKO. LE GALE TIRAGALO E E TSHWANETSE GO AMOGELWA, KA E NA LE MOSOLA GO MOTHAPI MME E TSHWANETSE GO NNA KGAOLO YA DITIRAGALO TSE DI DIRWANG KE MOLEMIRUI MONGWE LE MONGWE KA TLWAELO.

La ntlha, o tshwanetse go tlhologanya gore mothapi o loalwa ka molao go bega dinako tsotlhe tse badiredi ba dirang, tota le fa o na le motho a le mongwe fela yo a leng modiredi kgotsa a le mongwe kgotsa ba babedi ka nako le nako ba ba thapiwang go go thusa.

Maemo a Theo a Molao wa Tiro (Basic Conditions of Employment Act (BCEA)) a supa gore bathapi o tshwanetse go bega ka go kwala nako yotlhe ya go dirwa ya badiredi botlhe mo bukatshupetso, fa gongwe e bitswa sesupetso sa nako ya tiro kgotsa buka ya go kwalwa nako. Go amana le badiredi ba ba dirisiwang go dira ditiro tsa mo polaseng le mo ntlong.

Ka nnete molao o laela gore nako ya go dira e tshwanetse go kwalwa ka letsatsi le letsatsi mme modiredi mongwe le mongwe o tshwanetse go kwala leina la gagwe go netefatsa gore o dumeleana le nako e e kwadilweng. Bukakwadiso ya pogelo e ka tshwarwa ka go kwala kgotsa e ka rulagangwa ka go dirisa khompiutara e e dirisang thulaganyo ya go bega nako. Fa gongwe o ka reka bukakwadiso ya pogelo mo mabenkeleng.

Ntlha nngwe ya go rulaganya bukakwadiso ya pogelo ke go netefatsa gore modiredi a se dire nako e e fetang e e laolwang ka molao. Molawana wa nako ya go dira gape o na le mosola wa go tsweleletsa boitekanelo le pabalesego ya badiredi ka go ba naya nako ya go ikhutsa ka tshwanno.

Dikgang mabapi le go duelwa tuelo e e sa lekaneng di ka tsosa kgotlhang ka bonako. Gakologelwa, badiredi ba ba sa kgotsafalang ba ka bega pego go CCMA mabapi le go dirisa ga molao ka mo go sa tshwanang. Fa motlhokomedi wa ditiragalo tsa tiriso ya molao wa Lefapha la Mmereko le Tiro a ka go etela, bukakwadiso ya pogelo (lokwalo la nako ya tiro) e tlaa nna sesupetso sa ntlha se a tlaa kopang go se lebelela. Fa o fosa go kgona go mo supa lokwalo le o tlaa iswa kgotleng.

Tlhokomela gore go lebelela kgang e ya go rulaganya bukakwadiso ya pogelo ka mogwa wa go kgotlisa, mme ante re e lebelele ka maemo a a kgotsofatsang – o rata go molemirui wa boithutelo.

MOSOLA WA BUKAKWADISO YA POGELO

Mosola tota o mongwe wa go rulaganya bukakwadiso ya pogelo ka tshwanno ke gore go tlatlosa tirisano mmogo e e tlhamaletseng mme go tla kgotlhang e e senyang e e sa tlhokwang. Go setse go itsisetswe ka bophara gore maikutlo a badiredi a tsamaelana le kgono ya go uma mo polaseng.

Mosaekholoji wa kwa US e le Frederick Herzberg o kgaogantse dintlha tse di tlotlheletsang badiredi ka dikgaolo tse pedi – tsa bonnete le tsa tshegetso. Tsa tshegetso e le jaaka tuelo, maemo a bodirelo, tlhokomelo le tshireletso ya tiro. Go tlhola go tlhokomela dintlha tse go botlhokwa thata ka gore fa e le nngwe kgotsa mo go tse e sa kgotsofatse, go simolola go nna bothata mo tikologong ya go dira mme badiredi ba simolola go nna le maikutlo a a sa siamang. Mathata mabapi le tuelo a botlhokwa thata mme a tshwanetse go tlhokomelwa ka go elwa tlhoko ka tshwanno. Ka go

Marius Greyling, Mokwadi wa Pula Imvula. Romela emeile go mariusg@mcgacc.co.za

tshwara bukakwadiso ya pogelo ka tshwanno go netefatsa gore badiredi ba duelwe bokana ba madi a a lekaneng mme go tshegetsa maikutlo a a siameng mo tirong. Maikutlo a a siameng mo tirong a tshegetsa badiredi go batla go dira ka boikarabelo le go dira ka tshwanno. Setswamorago – koketso ya tiragalo ya go uma.

Mesola e mengwe e ka nna:

- Mothapi a ka boloka madi mme a ka thokafatsa poelo, ka nako ya go dira e balabalwa ka tshwanno. Go ka thibela go duela ka go feta ka ntlha ya go kwala nako ya go dira ka mo go leng phoso. Nagana gore go ka nna bokana ba madi bo bo makatsang. Tuelo ya badiredi gantsi kae tshenyego e kgolo ya kgwebo.
- Fa bokana ba nako ya go dira e belaelwa, mothapi a ka tlisa bukakwadiso ya pogelo go netefatsa gore diawara tsa go dira di balabadilwe ka tshwanno mme tuelo e e amogelwang e lekane go tsamaelana le diawara tse. Gakologelwa gore modiredi o tshwanetse go kwala leina go netefatsa diawara tsa tiro ka letsatsi le letsatsi. Bathapi ba tshwanetse go tshwara pego e nako e e ka nngang dingwaga tse tharo, ka gore modiredi a ka boela morago go belaela tuelo e a e amogetseng mme a ka e isa kwa CCMA mo dingwageng tse di ka nngang tse tharo morago ga go e amogela.
- Mothapi o tshwanetse go dirisa kitso e e leng mo bukakwadiso ya pogelo go rulaganya ditlhankana tsa tuelo, go rulaganya dinako tsa go dira tsa badiredi, go supa kgono ya go uma, mme le go amogela kitso mabapi le nako e go dirwang go ya le boitekanelo le pabalesego ya badiredi.
- O setse o ka bo o lemogile gore bukakwadiso ya pogelo e botlhokwa thata go kgona go bofologa kganetso ka mokgwa o o tshwanetseng.
- Bukakwadiso ya pogelo gape e tlaa tokafatsa puisano gare ga mothapi le mo/badiredi. Kitso e e rulagantsweng ka tshwanno e nna teng mme kitso ya nnete ka dinako tsotlhe ke setena sa go aga kutlwano e e tlhamaletseng.
- Bogotlhe ka bogotlhe, go rulaganya bukakwadiso ya pogelo ka go kwala diawara tsa go dira go tla tshegetsa tokafatso ya bolaodi ba badiredi ba gago. O sala o itse ebile o dirisa melao ya tiro.
- O tshwanetse go sala o ela tlhoko go etelwa ke motlhokomedi wa Lefapha la Lefapha la Mmereko le Tiro .

BOKHUTLO

Go bega pego ya go dira le go laola go dira mo polaseng ya gago ka tshwanno go tlisa maikutlo a a siameng mme go ka oketsa bokana ba poelo e o e bonang ka go thusa go boloka madi ka go oketsa bokana ba kumo e o e bonang ka gore go tokafatsa maikutlo a go dira. Gakologelwa motheo wa rona: Poelo/tshenyego = tseno – ditshenyego kgotsa tlhotlha. Jalo, le fa se o se dirang kgotsa se o sa se direng mo polaseng ya gago se tlhotlheltsa poelo e o e bonang. Rulaganya dipego tse di tshwanetseng mme nna molemirui yo o kgonang wa mmampodi. ■

Tlamelo e e siameng ya terekere simolola ka matlho a gago

NTLHA E E LENG TLHASELO E KGOLO E E JANG MADI YA BOLEMIRUI KE FA MOLEMIRUI A RAKANA LE GO ROBEGA KGOTSA GO SENYEGA GA METŠHENE FA E TSHWANETSE GO DIRA TIRO E E TSHWANESENG GO E DIRA MO MASIMONG. GO ROBEGA FA TIRO E DIRWA GO KA FOKOTSA KGONO YA GAGO YA GO UMA EBILE GO KA FOKOTSA BOKANA BA KUMO E E BONWANG.

Tlamelo e ntsi e ka dirwa mo dikgweding tse di leng kwa ntle ga nako ya go uma mme fela jaaka o ja, o robala mme o gotlha meno ka letsatsi le letsatsi go tlamela boitekanelo ba gago, go na le dilo tse di rileng tse di tshwanetseng go nna ditiragalo tsa go tlamela didiriswa tsa gago ka letsatsi le letsatsi.

Go bothokwa go itse gore go na le dilo tse nne tse di tshwanetseng go dira gore terekere e tsamaye ka tshwanno, e le:

- tisele;
- mowa;
- go logediwa; le
- tsidifatso ka metsi.

TISELE

Ka tlwaelo fa o tlatsa tanka ya tisele ka tisele e tshwanetse go nna e phepa. Le gale, balemirui ba bantsi ba tlatsa 'discoop' ka mafura mme ba tsele tisele eo mo tankeng ya terekereeng ka fa thoko ga tshimo mo e dirisiwang teng. Go bothokwa thata go netefatsa gore setshelo se phepa ka tshwanno. Fa go na le maswe mo tseleng methlotlho e tlaa thibega. Fa methlotlho e sa fetolwe ka tlhomamo, o ka nna le bothata ba go senya enjene. Mafura a a maswe a senya digaseletso tsa terekere. Enjene e ka se dire ka maatla a tlhokekgwang. Digaseletso ke dilo tse di jang madi a mantsi fa di baakangwa kgotsa fa di rekwa. Digaseletso di tlhabela mafura ka kgatelelo e kgolo go tsena mo enjeneng. Fa di senyaga, o ka tsentsha tisele ka go feta kgotsa ka go tlhokekgwa.

MOWA

Methlotlho ya mowa e tshwanetse go nna phepa tota mme o tlhoka go di phepafatsa gape le gape ka go dirsa mowa o o gateletsweng, mme o kgona go di phepafatsa ga kana fela pele o lokela tse dintshwa. Go dira jalo o thibela go thibega ga methlotlho ya mowa ka gore fa e le maswe e thibela go elela ga mowa fa o tsena mo enjeneng, mme go tlaa fokotsa kgono ya go dira ka tshwanno ya enjene. Lerole mo enjeneng le tliša kgotlhego ya dibering le direnge mo go tlišang tiriso ya oli go feta.

Molemirusi John o re: 'Lebelela ka go tšwelela ka mo teng ga methlotlho ya mowa, mme e supe lebone ka fa ntle. Fa o kgona go bona lesedi la lebone, motlhotlho o sa siame. Fa lesedi le sa bonege sentle kgotsa o sa kgone go le bona, ke nako ya go lokela motlhotlho o montshwa. Nna le maemo a go tlhola methlotlho gape le gape morago ga diawara tse robedi; tota go feta gape le gape fa o dirisa terekere mo tikologong e e maswe thata.' Balemirusi ba bangwe ba kwala palo ya diawara tse oli le methlotlho e dirisiwang.

GO LOGEDIWA

Oli ke sediriswa sa go logetsa enjene. Oli ka tlwaelo e tshwanetse go fetolwa morago ga nako e e rileng gape le gape ka tlhomamo – mo go ka nnang

Jenny Mathews, Mokwadi wa Pula Imvula. Romela e meile go jennymathews@grainsa.co.za

diawara di le 300 tsa go dira. Mokgweetsi wa terekere o tshwanetse go rutwa go tlhola maemo a oli ka letsatsi le letsatsi. Maemo a oli a a kwa tlase, ka ntlha ya go dutla kgotsa direnge tse di fedileng tse di gatelelang terekere go dirisa oli go feta, a tlaa tima enjene oli mme e tlaa bofega.

Fa go diragala go tlaa ja madi a mantsi go baakanya enjene eo. Methlotlho ya oli e tshwanetse go fetolwa fa go fetolwa oli.

TSIDIFATSO KA METSI

Dikgaolo tse di leng bothokwa tsa thulaganyo ya go tsidifatsa enjene ka metsi ke redietara, pompo ya metsi, mathompo le mabanta a fene a a tsamaisang fene e e tsidifatsang enjene. Fa go senyega kgaolo e le ngwe fela mo tatanong ya didirisiwa tse o na le bothata ba tsidifatsa ya enjene. Redietara e e dutlang e tlaa tliša go fela ga metsi mme enjene e tlaa nna bollo go feta ebile e tlaa bofega – mo go tlhokang paakanyo ka bogotlhe.

Pompo ya metsi e na le dibering tse di tshwanetseng go tlholwa gape le gape mme di tshwanetse go logediwa ka kerise. Mathompo a metsi le ona a tshwanetse go tlholwa gape le gape ka katelano ka a ka senyega mme a dutlisa metsi. Go baakanya ditshenyegelo tse ga go je madi a mantsi mme go thibela tshe-nyegoe kgolo. Gape go bothokwa go netefatsa gore ditshwaro tse di tshwarang mathompo di tshwere sentle. Mabanta a difene a ka lele-fatsa mme a phunyega jaaka nako e tšwelela. Kgagamatsa ya mabanta e tshwanetse go nna jaaka go tlhokekgwa go netefatsa gore ga go na go thelela le go netefatsa gape gore fene e tsamaya ka tshwanno.

DIRA TIRO YA GO TLAMELA NTLHA YA TLWAELO

Ga re kgone go dumela go tlogela kgato e le nngwe ya tiragalo ya go tlamela le go tlhokomela fa re nagana madi a mantsinti a a dirisiwang go reka terekere le didiriswa. Tiragalo e e gaisang fa go dirwa tiro ya go tlamelo ke tlwaelo.

Tsaya nako go itlwaedisa le go tlwaedisa badiredi ba gago go tlamela motšhene mongwe le mongwe tota le sediriswa se sengwe le se sengwe; supa dikgaolo tse di dirang thata, jaaka dibering le mabanta mme tlhokomela gore di tsamaye jaaka di tshwanetse. Ka tlwaelo go botoka go nna le lenaneo la mo tširong la 'go tlhola pele ga go diriswa'. Le rute badiredi ba gago ka go tšenelela.

Tlhome molao gore pele terekere kgotsa sediriswa se tsena mo tshimong:

1. Ditanka di tletse.
2. Sengwe le sengwe se tshasitswe ka kerisi.
3. Dithaere di siame.
4. Oli e siame.
5. Didikologi tsotlhe di a dikologa.

Go ntse go le go tlhokomela le go tlhola go boloka madi le nako jaaka nako e tšwelela. ■

Setshwantsho: John Mathews

Methlotlho ya terekere e tshwanetse go fetolwa ka tlhomamo.

Tlhopho TSELA YA GO REKISA kumo ya gago

BAUMI GA BA KGONE GO LAOLA BOSA, GAPE GA BA KGONE GO LAOLA BOKANA BA PHETHOGO YA DIMAKHETE, MME JALO MAKHETE YA GO REKISA TLHAKA KE NTLHABOTLHOKWA MABAPI LE GO BONA POELO LE GO FOKOTSA DIPHATSHA TSA BOLAODI.

Ikageng Maluleke, Raitsholelo wa Bolemi, Grain SA. Romela emeile go Ikageng@grainsa.co.za

Bosa bo ne bo siame mo dikgaolong ka bontsi mo lefatsheng ka bophara ka setlha sa 2019/2020, mme ga bonwa kumo ka bontsi. Mo Aforikaborwa go bonwe bokana ba kumo ka bontsintsi ka ngwaga o o fetileng mme re lebeletse bontsintsi ba kumo gape ka ngwaga o. Jalo, thekiso ya kumo e bothokwa gagolo ka ngwaga o. Gape go bothokwa thata gore baumi ba lemoge gore go reng mme le jaaka maemo a dimakhete a tthomamisa bolaodi ba diphatsha pele ba simolola go rekisa kumo ya bona.

Baumi ba tlhoka go tthaloganya gore lenaneo la go rekisa le le siameng le tlhoka go ikana ka leano la go rekisa le le tthomilweng ke mongwe le mongwe, le le rulagantsweng mo go bothokwa ba molemirui mongwe le mongwe. Bothokwa bo bo kgona go supiwa ka go tlhola go tthomamisa maemo le ditiragalo tsa dimakhete, go nna le kitso mabapi le ditiragalo tsa dimakhete, go sekaseka tsamao ya dimakhete, go rulaganya leano la thekiso le go le dirisa. Go na le ditsela tse di farologaneng tsa go rekisa tse di tthamaletseng tse mousi a ka di dirisang, tse di ka kgaogangwang ka tsa bojaanong le tsa bokamoso. Athikele e e tlaa lebelela tsa ntlha mme re tlaa lebelela tsa bobedi mo kgaolong ya bobedi e e latelang.

MAHEKETE YA MADI YA BOJAANONG

Thekiso ka go amogela madi fa o rekisa

Mafelothekeiso a ke mo tlhaka e ka rekisiwang ka go amogela madi fa go rekisiwa ka go tthamalela kwa ntle ga konteraka. Bareki mo makheteng ya mofuta o e ka nna baagisani, ba ditshilo tsa mo gaufi, bako-opo, ba ba rekisang tlhaka kgotsa mongwe le mongwe yo a batlang go reka tlhaka. Mmidi o o ka rekisiwa jaaka o ntse kgotsa o ka silwa, mo dikgetsing kgotsa ka bontsi. Go duelwa ka tšhelete fa tlhaka e foloswa. Tlhotlha e tthomamiswa ka maemo a neelo le topo mo kgaolong e e rileng mme e ka farologana ka letsatsi le letsatsi. Go bothokwa go baumi go kgona go lebelela tlhotlha jaaka e fiwa ke Safex mme gape go kopa thuso ya baemedi ba ba tswelele-tsang theko, basupetsatsela kgotsa dithulaganyo tsa tshegetso.

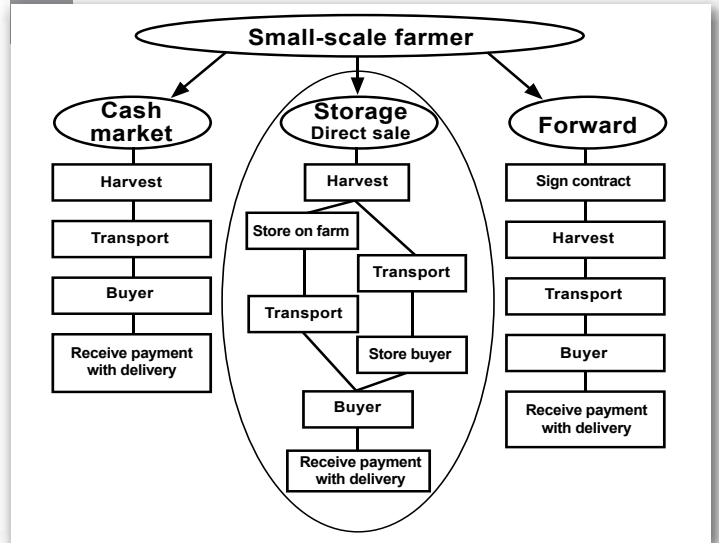
Poloko

Poloko ke tiragalo mo lenaneo la thekiso e mousi a ka e dirisang. Mousi a ka boloka mmidi mo polaseng ya gagwe fa a na le thulaganyo ya go boloka mmidi kgotsa a ka o boloka mo ko-opong e e leng gaufi le ene, mme go dirisa disilo go ja madi. Jalo, tiragalo e e tsamaya sentle fa tlhotlha e le kwa tlase mme thobo e bolokiwa go rekisiwa ka nako e nngwe fa tlhotlha e ya godimo. Go tlhoka gore mousi a itse maemo a ditekanyetso tsa bokana ba kumo e e ka bonwang le ditebelelopele tsa maemo a tlhotlha. Tlhotlha ya poloko le thwalo e tshwanetse go tthomamiswa fa go tseiwa tsela ya go boloko mmidi. Tsalo le yona e tshwanetse go lebelelwa; tlhotlha ya go boloka mmidi ke tlhotlha ya tsalo ya madi a a ka amogelwang fa mmidi o rekisiwa mme madi ao a lokelwa mo bankeng go amogela tsalo kgotsa go duela tsalo ya madi a a adimiwang.

Dikonteraka tsa pele-go-ungwa

Fa dijwalwa di ntse di le mo masimong, mousi a ka rekisa kumo ya gagwe ka go dirisa konteraka ya pele-go-ungwa. Go kgona go netefatsa bokana ba mmidi o o tlhokiwang, bareki ba naya dikonteraka tse mo maemong a bothokwa. Bareki jaaka ba ditshilo, diko-opo, ba ba fepang diruiwa le ba ba romelang ntle ba dirisa dikonteraka tse tsa pele go ungwa. Tlhotlha ya dikonteraka

1 Ditsela tsa makhete ya thekiso ya bojaanong.

Motswedi: Former NDA

tse le yona e ka farologana ka letsatsi le letsatsi, go ya le tse di diragalwang mo dimakheteng. Motho yo o nang konteraka ya pele-go-ungwa a ka rekisa kumo ya gagwe ka tlhotlha e e dumetsweng, kwa ntle ga tlhotlha e e supiwang ka letsatsi la thekiso. Baumi ba tshwanetse go ela tlhoko mofuta e e farologaneng ya ditshupetso tsa dikonteraka tse di ka farologanang.

Baumi ba tshwanetse go ela tlhoko dintlha tse di latelang fa ba dirisa dikonteraka tsa pele-go-ungwa;

- Tlhotlha ya theo e e supiwang mo koterakeng.
- Bokana le maemo a a tlhokiwang jaaka go supiwa mo konterakeng mme gape le koketso ya tlhotlha fa maemo a mmidi a le godimo go feta jaaka go dumetswe.
- Letlha le lefelo la go folosa kumo mme gape le mokgwa wa go duelwa.
- Mousi o tshwanetse go nna le kgono ya go kgotsofatsa dintlha jaaka di supiwa mo konterakeng mme fa a sa kgone dintlha tsa tshupetso di tlaa fetoga jang fa a sa kgone go folosa mmidi jaaka konteraka e supa.

Tlhotlha ya go rekisa ka dikonteraka tsa tšhelete ya bojaanong

Tlhotlha ya thwalo e nna kgaolo e kgolo ya tshenyego mme e farologana go ya le bokgakala, mokgwa wa thwalo le bokana ba kumo bo bo rwalelwang. Le fa tlhotlha e ka bonega e le e e siameng, tlhotlha ya thwalo e ka fetola maemo a dintlha tse di bonwang. Go rwalela ka bontsi ka tlwaelo go fokotsa tlhotlha ya thwalo fa go tshwantshiwa le go rwalela bokana bo bo seng ntsi jalo, mme jalo baumi ba ba se nang kumo e ntsi thata ba ka kopana le baagisani go oketsa bokana ba kumo e e rwalelwang. Go bothokwa gore baumi ba tlhaolnganye maemo a go duela thwalo. Bareki ba bangwe ba dirisa thwalo ya bone mme ba kgaola tlhotlha ya thwalo mo tlhotlheng e e duelwang go reka mmidi. Tlhotlha ya mmidi ka tlwaelo e neiva e le ya tlhotlha ka disilo, ke go re morekisi o tshwanetse go duela tlhotlha ya tiriso ya disilo. ■

LENANELO LA TLHABOLOLO YA BALEMIRUI ke la balemirui le bolemirui

LENANELO LA TLHABOLOLO YA BALEMIRUI LA GRAIN SA LE TLHOMILWE GO NETEFATSA TORO YA GO KOPANTSHA BALEMIRUI BOTLHE LE GO TSWELELETSA BOLEMIRUI MO KGAOLONG YA BOLEMIRUI. GAPE RE TSHWANETSE GO TLHOKOMELA TSWELELETSO PELE YA KGONO GO NETEFATSA PABALESEGODIJO LE GO UMA DIJO TSE RE DI TLHOKANG KA BORONA, GO FETLHA MADI GO BAO BA BA NANG NAGA E BA KA E DIRISANG, GO SIRELETSA DINEO TSA NAGA LE GO RULAGANYA DITIRO TSE DI KA DIRWANG. RE LESEGO GO DIRA MO KGAOLONG YA DITIRO E E NANG PINAGARE E E EMETSENG TLHABOLOLO YA BATHO LE MAFATSHE A KWA MAGAENG.

Re dirisa mokgwa wa go tshola o o tsweleng ka go farologana mme re na le maemisetso a a farologaneng a re a dirisang go ikopantsha le balemirui, go supa botlhokwa ba batho mo re dirang le go tswelleletsa kitso le kgono. Mmankgakga wa dipuisano tsa tlhabololo, e le Nora Cruz Quebral, a re: 'Mosola wa dipuisano tsa tlhabololo ke go tswelleletsa go tlhabolola. Ntlha e jalo ke tiro ya puisano ya tlhabololo: Go itsese le go tlhotlheletsa mo maemong a lefatshe, dikgaolo le diporojeke. Tiro ya puisano ya tlhabololo ke yona tlhabolo ka boyona.'

Balemirui botlhe ga ba mo maemong a a tshwanang. Ba bangwe ke balemirui ba ba dirang kgaolonyana e nnye ya naga ba ba batlang go tswelela pele ka go oketsa bokana ba naga e ba e dirisang, ba bangwe ba rata go inaya dijo tse di lekaneng go jesa ba malapa a bone mme ba bangwe ba rata go nna balemirui ba ba kgonang goi rekisa tlhaka ka bontsi go bona madi ka bontsi. Rona ga re ba kgaoganye. Re tlaa thusa molemirui yo a dirsang heketara e le 1 kgotsa tse di leng 100. Re tlhomamisa go kopana le balemi ba tlhaka mo ba leng teng, mme re tsamaya re bapile le bona go bona se ba se batlang. Go kgona go dira jalo re tshwanetse go dirisa mekgwa e e farologaneng e re e bolokang mo rona.

- Balemirui ba Aforikaborwa ba kgona go dirisa naga e e leng ya bona kgotsa e ba e dirisang mabapi le tumelo ya go diriswa.
- Maikaelelo a Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui la Grain SA ke go naya molemirui mongwe le mongwe kgono go dirisa naga e a ka e dirisang ka kgono.

Tiragalo e nngwe le e nngwe e e tswelleletswang mo lenaneong le e rulangantshwe ka maikaelelo a go feteletsa kitso le kgono; mme e nngwe le e nngwe e bopilwe go thusa balemirui ba bantsi jaaka go ka kgonegwa.

Molemirui Harry Khumalo o amogetse masimo a mantshwa mme a kopa mosupetsatsela Chris de Jager go mo thusa go lekalekantsha mebu ebile go swetsa gore e tshwanetse go jwalwa ga dijwalwa ka setlha seo (13 Ngwanatsele 2020).

Jenny Mathews, Mokwadi wa Pula Imvula. Romela e meile go jennymathews@grainsa.co.za

LETLOLE-DIDIRISWA LA SETŠHABA LA RONA KE ENG?

Tlhabololo e e tlhokegang e dirwa go:

1. **Dithlopha tsa dithutiso** mo go kopanang balemirui ba ba seng ba bantsi mo kgaolong e le nngwe mo ba nang kgono ya go amogela kitso le thuso go tswa mo go Grain SA mme e laola ke motho wa mo kgaolong yona eo.
2. **Diteko tsa tshupetso** tse di tshwanetseng kgaolo – Dipatlisiso di supile gore balemirui ba ithuta sentle fa ba bona ka matlho a bona jaaka tiro e dirwa, mo kgaolong e ba leng mo go yona ya bona – mme ba ka dumela botoka go fetola go mekgwa ya balemirui e mengwe e e kgonisang go tswelela.
3. **Matsatsi a balemirui** a tlhomiwa go kopantsha balemirui go bona dikgaolo tsa teko le go rutwa ke bommankgakga ba Grain SA le ba dithulaganyo tse dingwe.
4. Go tshegetsa **molemirui mongwe le mongwe ka boene** – Go supilwe botlhokwa ba go tshegetsa balemirui ba ba setseng ba tswelleletse go sa tlhoke dithlopha tsa dithutiso ba ba setseng ba dirisa balemirui ka bobona, mme go ka nna mosola fa ba ka etelelwa pele ka go tseenelela ke mosupetsatsela ka mongwe go mongwe nako e e ka nnang ngwaga.
5. **Bukana ya Pula Imvula** ke sediriswa se se dirisiwang go gasetsa kitso e e siameng mo kgaolong e kgolo mme ke sediriswa sa tlhabololo sa balemirui go balemirui ba tlhaka se se gatisiwa go dipuo tse tlhano tsa Aforuikaborwa.
6. **Go rutiwa** – Dithuto tse di rulagantshweng go tlhabolola balemirui ka go lekalekantsha go ruta tiori ka go supa tiro e e dirwang.

Werner Vos o supa tiro ya go tsaya diteko tsa mmu (13 Diphlane 2020).

Barulaganyi

GRAIN SA: PRETORIA

PO Box 74087
Lynnwood Ridge
0040
■ 08600 47246
■ www.grainsa.co.za

MORULAGANYI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
■ 084 264 1422 ■ Kantoro: 012 943 8285
■ liana@grainsa.co.za

MOGATISANIMMOGO INFOWORKS

**Johan Smit ■ Louise Kunz ■ Elizma Myburgh
■ Joritha Hechter**
■ 018 468 2716 ■ johan@infoworks.biz

Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui ya Batlhaka ya Afrikaborwa

MOKOPANYI WA TLHABOLOLO

Johan Kriel
Foreisetata (Ladybrand)
■ 079 497 4294 ■ johank@grainsa.co.za

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Mbombela)
■ 084 604 0549 ■ jerry@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8289 ■ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
■ 082 354 5749 ■ jurie@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8218

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
■ 082 650 9315 ■ graeme@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8287 ■ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Kapabothaba (Kokstad)
■ 083 730 9408 ■ luke@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8280 ■ Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapabophirima (Paarl)
■ 084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8285 ■ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
■ 082 877 6749 ■ dutoit@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8290 ■ Lebo Mogatlanyane

Cwayita Mpotyi

Mthatha
■ 078 187 2752 ■ umthata@grainsa.co.za
■ Kantoro: 012 943 8277

PULA/IMVULA E TENG KA DIPUO TSE DI LATELANG:

Setswana, Seesemane, Sesotho, Sezulu le Sethosa.

Articles written by independent writers are the views of the writers and not that of Grain SA.

Mosupetsatsela Chris o etetse molemirui Lucky Khumalo go tlhola gore disoya tse ba di jwetseng di tswelela jang (26 Ngwanatsele 2020).

TBAGANO KA KGWEDI: GO ETELA DIPOLASE

Diphalane le Ngwanatsele

Ka dikgwedi tsa Diphalane le Ngwanatsele tsa 2020, fa balemirui ba ipaakanyetsa setlha sa selemo, balaodi le basupetsatsela ba rona ba etetse balemirui ga **154 ba le 46** ba amogelang tshupetsotsela ka mokgwa wa mongwe-go-mongwe.

Dipego tsa basupetsatsela di re ruta dintlha tse dintsi mme di re netefaletsa gore thuso e e tlhamaletseng e tswelletsa go kgonisa le go tlhabolola balemirui.

- Mosupetsatsela Chris de Jager o dira le Graeme Engelbrecht go tswa kwa oising ya kwa Dundee mme o bega gore morago ga go etela **molemirui KB Mazibuko**: 'Ke mo neile dikhemikale tsa go gasetsa mmu. Mmu o metsi mme mefero e mela thata ebile maemo a bosa a tshwanetse go gasetsa sebolayamefero.'
 - Morago ga go etela **molemirui SE Mthethwa**, o rile: 'Sabatha e dira sentle mo dimeleng tse dingwe tse di jwetsweng. Ra buisana mabapi le gore o tlaa dirisa sebolayamefero sefe mo mmung ka gore go na le ditshupetso tsa gore go na le mefero ya mefuta e e rileng e e simololang go nna le kgono ya go fenya Roundup.'
 - Chris de Jager gape o etetse **molemirui RT Masondo**. 'Molemirui Reginald o ne a ntse a jwala fa ke goroga mo polaseng. O ne a na le bothata ba go jwala mola mongwe mo sediriswa sa go jwala mo se ne se dirisa peo e ntsi go feta mo meleng e mengwe. Morago ga go tlatlhamolola kgaolo e le go e lebelela sentle ka bona gore digogelapeo di ne di tshwaragane mme morago ga go di kgaoganya, sediriswa sa go jwala sa jwala jaaka se tshwanetse. Mmu o ne gasetswe mme fa monontsha o goroga molemirui o ne a tswelela go simolola go jwala.'
 - Mosupetsatsela Martin Botha o dirisana le molaodi Jurie Mentz wa kwa ofising ya Louwsburg. Morago ga go etela **molemirui AM Gondo** a bega mme a re: 'Ka ya go lebelela phaposi e mo go bolokiwang dikhemikale. Ra tlotla mabapi le go gasetsa disoya mme ra seta sediriswa sa go gasetsa go le lenaneo la go naya dijo la Omnia foliar ka heketara mme ra swetsa gore re tlaa tshela bokana kang mo tankeng ya go gasetsa. Mme ra tswelela go ya go lebelela masimo a disoya. Ka beke e e latelang, disoya di tlaa bo di lekane go gasetsa mefero ka Roundup.'
 - Martin Botha gape o etetse **molemirui MB Skosana**. 'Re kopane mo bodirelong ba go baakanya dilo mme ra tswelela go lebelela masimo. Ra tlotla mabapi le go seta sediriswa sa go gasetsa mme ra lebelela thulaganyo e ntshwa ya go gasetsa. Re tlhokomela gore mokgwa wa go gasetsa o le wa tshwanngo go gasetsa mefero sentle mme ra netefatsa gore go dirisiwe glyphosate e kana kang go bolaya mefuta ya mefero e e rileng ebile ra tlhomamisa gore tlhotlha ya go gasetsa e ka nna kana kang ka heketara fa go gasetswa glyphosate.'
- Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui la Grain SA le leka go netefatsa gore go se nne molemi wa tlhaka le fa a le a le mongwe fela yo a tlogelwang go sala a sa amogele thuso! ■